

Степан ВІДНЯНСЬКИЙ,

*завідувач відділу історії міжнародних відносин
і зовнішньої політики України Інституту історії України НАН України,
член-кореспондент НАН України;*

Оксана ЧЕРЕВКО,

*доцент кафедри всесвітньої історії
Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова,
кандидат історичних наук*

ІСТОРІЯ МІЖНАРОДНИХ ЗВ'ЯЗКІВ, ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ І ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ НА СТОРІНКАХ БАГАТОТОМНОЇ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»

Ще наприкінці 1980-х років в Україні, зокрема в Інституті історії України НАН України, розгорнулася науково-дослідна робота, пов'язана з теоретичним переосмисленням вітчизняної історії, дослідженням її «білих плям», особливо в радянському минулому, опрацюванням нової періодизації історичного процесу, виявленням належного місця української історії в історії людства. Особливу увагу приділяли пошуку й публікації нових історичних джерел, підготовці документальних збірників, вивченню історіографічної спадщини ХІХ — початку ХХ ст., розвитку занедбаних у недавньому минулому спеціальних історичних дисциплін тощо.

Плідна робота українських істориків упродовж 1990-х років створила належне підґрунтя для докорінного переосмислення концепції вітчизняної історії, подолання стереотипів і міфологем радянської доби. У цьому контексті виникла цілком логічна ідея підсумувати новітні здобутки національної історіографії та зробити їх загальнодоступними у вигляді синтетичного енциклопедичного видання з історії України.

У червні 1997 року Президія Національної академії наук України ухвалила постанову про підготовку багатотомної «Енциклопедії історії України» (ЕІУ), затвердила її редколегію на чолі з академіком НАН України В.А. Смолієм, під науковим керівництвом якої розпочалася копітка праця над цим унікальним виданням, що тривала понад 15 років. Нарешті, упродовж 2003–2013 років академічним видавництвом «Наукова думка» було видано 10 томів цього потужного ін-

телектуального і довідково-інформаційного ресурсу з історії України від найдавніших часів до сучасності, що стало вагомим і своєчасним відповіддю на потреби вітчизняної науки та практики реалізації завдань новітнього українського державотворення.

Це універсальне фахове видання, у підготовці якого брало участь близько 1 тис. авторів, містить понад 11 тис. статей-гасел, майже 8 тис. ілюстрацій і понад 500 карт. Однією з його головних особливостей є системне відображення історії України від найдавніших часів до сучасності у всій її багатоманітності, у політичному і мовно-культурному розмаїтті буття українського соціуму в межах різних імперій і держав у широкому контексті європейської та світової історії, зокрема синхронізація й інтеграція найновіших історичних знань про Україну з усьвітніми і європейськими процесами й структурами історичного буття. Тобто предметом історії України є історія всіх людей, хто впродовж століть проживав і розвивався на цій території, а отже, ця історія не зводиться лише до висвітлення «українського питання», а подається у широкому контексті минулого тих держав і народів, в яких і серед яких українці існували, з урахуванням європейського та всесвітнього компонентів і рецепції.

Під час висвітлення цієї полівимірності, регіонально-територіальної мозаїчності і суперечливості історії України авторський колектив ЕІУ спирався на новітній український гранд-наратив і науково-теоретичні надбання сучасної світової історичної думки, що, зокрема, сприяло переосмисленню подій та явищ світової історії, особливо тих, що впливали на історичний розвиток України.

Загалом, у довідково-інформаційному компендіумі ЕІУ у розрізі проблематики (сегменту) всесвітньої історії і міжнародних відносин можна виокремити такі основні жанри, сюжетно-тематичні блоки:

- термінологічні та історико-теоретичні статті з проблем всесвітньої історії та міжнародних відносин;
- головні політичні та суспільні події та явища світової історії з акцентуванням на їхньому впливі на долю українців та України;
- історико-регіональні й країнознавчі нариси, з виділенням сюжетів про взаємовідносини відповідної держави з Україною;
- минуле українських етнічних земель, історичних регіонів України (Західна Україна, Буковина, Галичина, Закарпаття) або їх частин (Верховина, Гуцульщина, Мараморощина, Підляшся, Пряшівщина, Східна Галичина) у складі сусідніх держав (Росії, Австро-Угорщини, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, Румунії);
- українці у світі (Росії, Польщі, Румунії, Словаччині, США, Канаді та інших державах) та національні меншини (болгари, греки, євреї, молдавани, німці, поляки, росіяни, румуни, серби, словаки, угорці, цигани, чехи та ін.) в Україні;

- основні події міжнародного життя й відносин (війни, відомості про основні міжнародні організації та інституції, міжнародні конференції, договори тощо та їх дотичність до України або «українського питання»);
- міжнародні зв'язки українського народу, зовнішня політика українських державних утворень і діяльність дипломатичних служб України;
- біографічні матеріали про окремих видатних людей планети (державних діячів, політиків, учених, діячів культури), діяльність яких пов'язана з Україною.

Метою нашого огляду є характеристика останніх із вищеназваних сюжетно-тематичних блоків ЕІУ, присвячених історії міжнародних зв'язків українського народу і зовнішній політиці та дипломатії України, розкриття особливостей й специфіки побудови тематичних статей-гасел.

Отже, одним із великих тематичних блоків ЕІУ є статті-гасла про основні події міжнародного життя і міжнародних відносин, що містять, зокрема, відомості про війни, міжнародні конференції, договори і угоди, основні міжнародні організації та інституції тощо, які стосуються України або «українського питання». Щодо війн, то лише польсько-московським, польсько-російським й польсько-радянським та російсько-турецьким війнам з українською рефлексією в ЕІУ присвячено близько двадцяти ґрунтовних нарисів. Окрім, звичайно, участі України і українців у Першій, Другій світовій та Великій Вітчизняній війнах, значні українські сюжети присутні в статтях «Афганська війна 1979–1989» (ЕІУ. — Т. 1. — С. 153), «Війна 1812» (ЕІУ. — Т. 1. — С. 536–537), «Кримська війна 1853–1856, Східна війна 1853–1856» (ЕІУ. — Т. 5. — С. 351–356) та ін. Наприклад, в останній із вищеназваних статей розкриті причини і характер Кримської (Східної) війни, основні її етапи та події та висвітлено участь в ній українців, зокрема в бойових діях у Криму й безпосередньо в обороні Севастополя сформованих в Україні Волинського, Житомирського, Кременчуцького, Одеського, Подільського, Полтавського і Чернігівського полків, а також розгортання наприкінці війни на українських землях антиурядового селянського руху.

В цьому ж блоці статей знайшли відображення важливі міжнародні конференції і конгреси, рішення яких мали пряме або посереднє відношення до України чи окремих українських земель («Берлінська (Потсдамська) конференція 1945», «Белградська конференція 1948», «Віденський конгрес 1814–1815», «Карловицький конгрес 1698–1699», «Кримська конференція 1945, Ялтинська конференція 1945», «Паризька мирна конференція 1919–1920», «Паризька мирна конференція 1946», «Сан-Франциська конференція 1945», «Тегеранська конференція 1943» та ін.). Наприклад, у гаслі «Белградська конференція 1948» (ЕІУ. — Т. 1. — С. 248) відзначається активна участь у роботі цієї конференції з питань повоєнного врегулювання міжнародно-правового режиму р. Дунай української делегації на чолі із заступником голови Ради Міністрів УРСР А. Барановським. А в ґрунтовній статті «Кримська кон-

ференція 1945, Ялтинська конференція 1945» (ЕІУ. — Т. 5. — С. 358–360) розглядається хід і питання, обговорені на цій зустрічі лідерів країн «Великої трійки», рішення якої започаткували нову, т. зв. Ялтинську систему взаємовідносин і сфер впливу у світі, а також наголошується, що «для України знаковість Кримської конференції полягає у формуванні її західного кордону та посиленні в ній етнічного фактора» і що рішення та домовленості, досягнуті на конференції, «зумовили вихід УРСР на міжнародну арену й майбутню її участь у заснуванні ООН». Участь української делегації на чолі з Д. Мануїльським у міжнародному дипломатичному форумі, покликаному підготувати тексти мирних договорів учасників антигітлерівської коаліції із союзниками нацистської Німеччини в Другій світовій війні, досить детально висвітлюється у статті «Паризька мирна конференція 1946» (ЕІУ. — Т. 8. — С. 65–66). В ній підкреслено, що «участь у Парижській мирній конференції — важлива віха в історії розвитку української дипломатії після II світової війни. Внаслідок цього у світі було визнано роль України в розгромі фашизму в Європі, завершилося правове оформлення об'єднання етнічних українських земель у межах УРСР».

Значна кількість гасел ЕІУ присвячена висвітленню змісту й значення міжнародних договорів і угод, що стосувались України або окремих українських земель («Варшавський договір 1955», «Договір між СРСР і Республікою Польща про радянсько-польський державний кордон 1945», «Договір між СРСР і Чехословацькою Республікою про Закарпатську Україну 1945», «Договір про поширення Рапальського договору 1922 на союзні з Російською республікою СФРР 1922», «Договір про режим радянсько-румунського кордону 1961», «Парижські мирні договори 1947», «Радянсько-німецькі договори 1939», «Російсько-польський договір 1768», «Сен-Жерменський мирний договір 1919» та ін.). Наприклад, останній із перелічених договорів був одним із п'яти міжнародних актів, укладених на Парижській мирній конференції 1919–1920 рр., що визначили підсумки Першої світової війни, і був підписаний 10 вересня 1919 р. між державами Антанти та Австрією. Саме згідно з ним всю Буковину, зокрема й Північну, було включено до складу Румунії, а Закарпаття — «територію русинів на південь від Карпат» — приєднано до Чехословаччини, що суперечило вимогам Буковинського народного віча (3 листопада 1918) та рішенням Всенародних зборів угорських русинів (21 січня 1919) про з'єднання цих українських земель з Українською державою (ЕІУ. — Т. 9. — С. 531).

Нарешті, враховуючи, що Україна сьогодні є членом 68 міжнародних організацій і понад 100 їх постійних чи тимчасових органів, а також приєдналась до багатьох міжнародних декларацій, конвенцій, меморандумів та хартій, в цьому тематичному блоці ЕІУ історії заснування та головній меті й напрямам діяльності міжнародних організацій та характеристиці основних положень важливих міжнародних конвенцій теж відведено належне місце (див.: «Всесвітня

організація охорони здоров'я», «Загальна декларація прав людини 1948», «Європейська хартія регіональних мов або мов меншин 1992», «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації», «Міжнародна організація праці», «Міжнародне агентство з атомної енергії», «Міжнародний валютний фонд», «Міжнародні пакти про права людини», «Міжнародні регіональні організації», «Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЕ)», «Організація Об'єднаних Націй», «Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС)», «Рада безпеки Організації Об'єднаних Націй (РБ ООН)», «Рада Економічної Взаємодопомоги (РЕВ)», «Світова організація торгівлі», «Співдружність незалежних держав» та ін.). Зокрема, в гаслі «Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації» (ЕІУ. — Т. 6. — С. 704–705) зазначається, що ця конвенція, схвалена Генеральною Асамблеєю ООН 21 грудня 1965 р., була підписана УРСР 6 березня 1966, але ратифікована Президією ВР УРСР лише 21 січня 1969 з таким застереженням: «Українська Радянська Соціалістична Республіка заявляє, що положення пункту 1 статті Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації, згідно з яким ряд держав позбавляється можливостей стати учасниками цієї Конвенції, носить дискримінаційний характер, і вважає, що Конвенція відповідно до принципу суверенної рівності держав повинна бути відкритою для участі всіх заінтересованих держав без будь-якої дискримінації і обмеження». А складний і досить тривалий процес приєднання України до універсальної правової системи регулювання міжнародної торгівлі, яка бере свій початок від Генеральної угоди щодо тарифів і торгівлі 1947 р. (ГАТТ), висвітлюється в гаслі «Світова організація торгівлі» (ЕІУ. — Т. 9. — С. 478). Україна подала заявку на вступ до СОТ ще навесні 1992 р., отримала статус спостерігача цієї організації у 1994 р., але лише у травні 2007 р. Верховна Рада України прийняла закони, які відкрили національну економіку для зовнішньої конкуренції. 16 травня 2008 року нарешті Україна офіційно стала 153-м членом Світової організації торгівлі, після чого було розпочато складний процес реалізації програми адаптації національної економіки України до умов членства в СОТ, що розглядається в гаслі.

Однією із важливих і яскравих граней історичного буття українського народу є його міжнародні зв'язки і зовнішньополітична діяльність України. Адже зовнішньополітична діяльність, опредметнена сферою дипломатії, є невід'ємною і надзвичайно важливою складовою функціонування будь-якого державного організму, починаючи з його архайчних форм і до найрозвинутіших модерних держав як політичної форми організації життя суспільства, обов'язковим атрибутом незалежної держави (поряд з наявністю певної території, кордонів, етносу, мови, публічної влади, монетарної та податкової системи тощо).

Тому в ЕІУ окремим сюжетним блоком ґрунтовно представлено зовнішньополітичні, торговельно-економічні, суспільно-полі-

тичні, культурні відносини і діяльність дипломатичних служб таких державних утворень, які функціонували у різний час на території сучасної України, як: Давньоруська держава — Київська Русь, Галицько-Волинська держава — спочатку князівство, згодом королівство, суспільно-політичне утворення українського козацтва — Запорозька Січ, феномен держави Богдана Хмельницького з самоназвою «Військо Запорозьке», згодом Україна, Лівобережна та Правобережна Гетьманщина після втрати державно-територіальної цілісності у XVIII ст., Українська Народна Республіка (УНР) часів Центральної Ради, Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського, УНР часів Директорії, Західно-Українська Народна Республіка, УСРР і УРСР, Карпатська Україна 1938–1939 рр. і, нарешті, Україна після проголошення Акту про державну незалежність 24 серпня 1991. Ці важливі віхи на шляху державотворення українського народу супроводжувалися досить активною, хоча й неоднозначною за ефективністю й оцінками зовнішньополітичною й дипломатичною діяльністю, що знайшло всебічне висвітлення на сторінках ЕІУ і стало не лише надбанням українського суспільства й громадськості, але й вагомим чинником сучасного українського державотворення.

Кожна із цих форм національної державності означений специфічним міжнародним становищем України і особливим характером її зовнішньої політики та дипломатії чи окремих її регіонів і частин, які існували відносно самостійно або у складі інших держав. Про це переконливо свідчить, наприклад, зміст таких статей, як «Дипломатія Київської Русі», «Дипломатична служба Богдана Хмельницького», «Дипломатичні представництва, місії та консульські установи українських урядів 1917–1920», «Дипломатія Української СРР 1920–1922», «Дипломатична служба УРСР», «Дипломатична служба України» та деякі інші гасла. Зокрема, активні дії на зовнішньополітичному відтинку, які супроводжувалися укладанням угод і договорів, династичних шлюбів та обмінами посольств, демонструвала Київська Русь (див., напр., гасло «Договори Київської Русі з Візантією»). Дипломатію Української козацької держави під проводом Богдана Хмельницького очолювали і здійснювали органи її військової організації — Рада генеральної старшини, Генеральна військова канцелярія і особисто гетьман (див., напр., гасла «Договірні статті українських гетьманів» та «Рада Генеральної старшини»). Тривала перерва від гетьманських часів у формуванні самостійних політичних відносин на державному рівні завершилася на початку XX ст. з постановом українських урядів різного напрямку, у складі яких уперше виникли спеціалізовані зовнішньополітичні відомства, а їх першочергові зусилля зводилися до боротьби за дипломатичне визнання своїх урядів і української державності, організації посольств, місій і консульств (див. наприклад, гасла «Міністерство закордонних справ Української

Народної Республіки та Української Держави», «Міністерство закордонних справ УРСР», «Повноважне представництво України в Німеччині», «Повноважний представник УСРР»).

Водночас ці загальні дані про діяльність дипломатичних служб українських державних утворень доповнюються відомостями про конкретні зовнішньополітичні документи, акції й дії: «Брестський мирний договір з державами Четверного союзу 9 лютого 1918 р.», «Варшавський договір 1920», «Декларація дипломатичної місії УНР у Варшаві від 2 грудня 1919», «Договір мирний між Українською СРР і Литовською Демократичною Республікою 1921», «Договір між командуванням української Галицької армії та командуванням Добровольчої армії 1919», «Договір про військовий і господарський союз між Російською СФРР та Українською СРР 1920», «Договір про дружбу і братерство між Українською СРР і Туреччиною 1922», «Договір Української Держави з Всевеликим Військом Донським 1918», «Наради послів і голів дипломатичних місій УНР 1919–1920» та ін. Наприклад, в останньому із цих гасел (ЕІУ. — Т. 7. — С. 171–172) розглядається така нова організаційна форма обговорення актуальних питань зовнішньої політики Української Народної Республіки та забезпечення взаємодії українських представництв у зарубіжних країнах щодо реалізації пріоритетних завдань дипломатичної служби, якими були наради послів і голів українських дипмісій, ініційовані міністром закордонних справ УНР В. Темницьким. Йдеться, зокрема, про причини скликання учасників та хід обговорення актуальних зовнішньополітичних проблем на трьох нарадах, які відбулися відповідно у червні 1919 року у Відні, серпні 1919 в Карлсбаді (нині м. Карлови Вари, Чехія) і в серпні 1920 року у Відні.

Особливо інтенсивною й багатогранною є зовнішньополітична і дипломатична діяльність незалежної України, яка встановила дипломатичні відносини і вже чверть століття розбудовує двостороннє співробітництво з понад 170 державами світу. Тому, звичайно, цьому періоду міжнародних відносин України приділено значну кількість конкретних статей-гасел: «Біловезька угода про створення СНД 1991», «Декларація про державний суверенітет України 1990», «Декларація про основи відносин між Українською РСР і Угорською Республікою 1991», «Декларація про принципи і основні напрями розвитку українсько-польських відносин 1990», «Декларація про принципи співробітництва між Українською РСР і Угорською республікою по забезпеченню прав національних меншостей 1991», «Договори міжнародні України 1992–2004», «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997», «Закон України “Про міжнародні договори України” 2004», «Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору 1997» та ін. Зокрема, в статті «Договори міжнародні України 1992–2004» (ЕІУ. — Т.2. — С. 434–435) аналізується Закон «Про міжнародні договори України» від 22 грудня 1993 р., який встановив порядок укладання, виконання та денонсації міжнарод-

них договорів України з метою належного забезпечення цілей, завдань і принципів зовнішньої політики України, що були згодом закріплені в Конституції України 1996 року. А одним із перших конституційних актів, схвалених Верховною Радою України 10 грудня 1991 р., став Закон «Про дію міжнародних договорів на території України», в якому було констатовано: «Встановити, що укладені і належним чином ратифіковані Україною міжнародні договори становлять невід'ємну частину національного законодавства України і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства». Також у статті зазначається, що вже протягом 1990-х років Україна встановила договірно-правові відносини з країнами всіх регіонів світу, а на початок 2004-го договірно-правова база міжнародних відносин України становила близько 10 тис. договорів та угод різного правового статусу, зокрема, станом на 1 жовтня 2003 р. договірно-правова база українсько-російських відносин містила 294 договори, з них 37 — міждержавних, 155 — міжурядових, 102 — міжвідомчих. А в статті «Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору 1997» (ЕІУ. — Т.10. — С. 361-362) розглядаються передумови укладання, зміст і значення для України цього важливого документа, підписаного Президентом України Л. Кучмою та лідерами тоді ще 16 країн-членів НАТО 9 липня 1997 р. в Мадриді. В ньому, зокрема, Україна визнається невід'ємною частиною Центрально-Східної Європи та ключовим фактором забезпечення стабільності на континенті в цілому, а також передбачається створення механізму регулярних політичних й військових консультацій між Україною і Північноатлантичним альянсом з питань, що становлять спільний інтерес у галузі безпеки, запобігання конфліктам, контролю за озброєнням, експорту озброєнь, боротьби з тероризмом. Хартія, наголошується в статті, сприяла активізації співробітництва України з країнами-членами НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру», національних планів і планів-дій співпраці України з НАТО, якісно новому рівню довіри та взаєморозуміння, зміцненню безпеки в Європі.

Сьогодні особливо важливим є узагальнення та популяризація передумов, досвіду та практики реалізації пріоритетного євроінтеграційного стратегічного курсу України як закономірного продовження європейського вектора культурно-цивілізаційних процесів на українських землях в минулому і важливого чинника модернізації країни та демократизації українського суспільства нині. Тому в ЕІУ предметно розкрито вплив участі України у європейських міжнародних відносинах на формування національної ідентичності українців, їх суспільно-політичну та культурну адаптацію до європейських цінностей для збереження національної самобутності українського народу. Цьому сприяють десятки статей-гасел, присвячених висвітленню історії розгортання й сучасному стану процесу європейської інтеграції, діяльності загальноєвропейських структур і інституцій: «Договір (угода) про партнерство й співробітництво між Україною та Європейським Союзом 1994», «Євро», «Європейська

Економічна Комісія», «Європейська інтеграція», «Європейська Комісія, ЄК», «Європейська конвенція про захист прав і основних свобод людини 1950 та Європейський суд», «Європейська Рада, ЄР», «Європейська соціальна хартія 1961», «Європейська хартія місцевого самоврядування 1985», «Європейський банк реконструкції та розвитку», «Європейський парламент», «Європейський Союз, ЄС», «Євро регіон», «Рада Європи» та ін. Зокрема, в історичному нарисі «Європейська інтеграція» (ЕІУ. — Т.3. — С. 95–96) висвітлюється складний та суперечливий соціально-економічний процес налагодження тісного співробітництва європейських держав, який є одним із проявів провідної тенденції сучасного історичного розвитку — посилення всебічної взаємозалежності держав, передусім в економічній сфері, та подальшого зближення цивілізаційно споріднених національних спільнот. Наголошується на тривалих наукових дискусіях щодо визначення моменту початку, географічних меж, етапів та кінцевої мети європейської інтеграції і зазначається, що вперше цей процес набув інституційного оформлення на рівні економічної інтеграції в межах однієї галузі, коли 18 квітня 1951 р. 6 держав — Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Італія, ФРН і Франція — створили Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), а в подальшому етапними подіями й рівнями інтеграції були: утворення Європейського економічного співтовариства (ЄЕС) і Європейського співтовариства з атомної енергетики (Євратом) та зони вільної торгівлі (1957), спільний ринок (1968), створення Європейського Союзу — митного та економічного союзу 12 держав-членів (1992), етап конвергенції національних економік і введення єдиної грошової одиниці — «євро» (2002), з подальшим розширенням ЄС (до 28 держав-членів) та поглиблення інтеграції. Особливе місце в нарисі приділено участі України в процесах європейської інтеграції в рамках багатовекторного зовнішньополітичного курсу нашої держави, який у 2005 році було змінено новим керівництвом Української держави на прискорене приєднання України до процесів європейської інтеграції як беззаперечного пріоритету для неї. В гаслі «Європейський банк реконструкції та розвитку» (ЕІУ. — Т. 3. — С. 98–99) поряд із загальною характеристикою цієї міжурядової фінансової організації, створеної у 1990 р., теж описано сюжет про членство України з 1994 р. в ЄБРР і його конкретні результати. Подібна інформація про членство або взаємодію України з європейськими структурами й інституціями є і в інших гаслах ЕІУ.

Як відомо, впродовж значного періоду своєї історії Україна була не суб'єктом міжнародних відносин і зовнішньої політики, а її об'єктом, коли доля українських земель та населення залежала від волі і політики інших держав та імперій. Втім і в ті «бездержавні» часи не переривалися міжнародні зв'язки українського народу як торгово-економічні, так і культурні, які здійснювалися на рівні громадськості, окремих діячів й представників культури, науки, духовенства, підприємництва. Адже до «нетрадиційної» дипломатії вдавалися

й державні мужі середньовіччя, відряджаючи за кордон зі своїми дорученнями ченців, негоціантів, купців, письменників, на посади консулів призначали найчастіше власників торговельних фірм і банків, знаних у міжнародних ділових колах. Від України, яка протягом певних періодів втрачала державність, її презентантами за кордоном були ті, хто працював у громадських організаціях, освітянських закладах і наукових установах, в економіці. Саме в цих умовах виникають центри посередництва — різні товариства, періодичні видання, де міжнародний обмін духовними набутками й інформацією беруть на себе діячі літератури і науки. Зокрема, на хвилі громадських і професійних зв'язків від другої половини 19 ст. в університетах та наукових товариствах Центральної і Західної Європи поживаються студії української літератури, мови, історії і географії, що заклали підвалини міждисциплінарної науки україністики — в Німеччині, Італії, Франції, Великій Британії, Австро-Угорщині та інших країнах. До чинників взаємодії з народами та їхніми культурами приєдналися масові еміграційні рухи і утворення українських діаспор, як також заснування поселень іноземних колоністів в Україні. Більш давню історію мають міжконфесійні, інтелектуально-духовні зв'язки, якими позначена поява і поширення на українських землях різних релігійних течій.

В сучасних умовах глобалізації і взаємозближення народів та держав, всеохоплювальних перетворень у світі власне категорія «міжнародні відносини» поповнюється новим змістом і дедалі відходить від формул, які склалися за доби панування, наприклад, монархічного принципу державного правління і окреслювали формат лише політичних і воєнно-політичних подій, явищ, тобто зосереджували увагу на зовнішньополітичній діяльності державних інституцій. Окрім політиків і дипломатів до справ, які мають міжнародний характер, долучаються люди різних професій, станів, конфесій, не обтяжених взагалі державними посадами. Їхні інтереси зосереджуються на торгівлі, промисловому виробництві, мистецтві, літературі, освіті, науці тощо. Те, що відбувається поза міждержавними й міжурядовими угодами і протоколами, досить часто найглибше впливає на баланс і атмосферу міжнародних відносин, трансформуючись, зрештою, в імперативи політиків і державних мужів. Картину таких наслідків відображає «народна» або так звана суспільна, публічна дипломатія — публіцистичний термін, який останнім часом входить і в історіографію (див.: Віднянський С.В. Народна (громадська) дипломатія // Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 3. Предметно-тематична частина: К–О. — К., 2012. — С. 241–243).

Виходячи з цього, не випадково у будь-якому томі ЕІУ є окремі гасла-персоналії про відомих та маловідомих діячів, які займають ледь не половину його обсягу. Звичайно, йдеться насамперед про українських діячів, діяльність і творчі здобутки яких сягали рівня національного надбання й міжнародного визнання.

Разом з тим, значним за кількістю матеріалів в ЕІУ і яскравим за формою викладу є біографічні нариси про окремих іноземців — визначних людей планети (державних діячів, політиків, вчених, діячів культури), діяльність яких причетна до України, що є останньою тематично-сюжетною групою статей, присвячених всесвітній історії і міжнародним відносинам. Ці гасла-персоналії можна умовно поділити на дві категорії — ті, які стосуються діяльності історичних постатей — державних мужів і політиків (див., наприклад, статті «Андраш II», «Антонеску Йон», «Аттіла», «Бела IV», «Бенеш Едвард», «Бжезинський Збігнєв», «Бісмарк Отто», «Братіану Йон», «Болезлав I Хоробрий», «Геза II», «Гітлер Адольф», «Горті Миклош», «Іслам Гірей II», «Іоанн Павло II», «Йосиф II», «Карл I Франц-Йосиф Габсбург», «Карл X Густав», «Кутузов Михайло Іларіонович», «Масарик Томаш-Гарріг», «Муссоліні Беніто», «Наполеон I Бонапарт», «Пілсудський Юзеф-Клеменс», «Ракоці Деодь I», «Рузвельт Франклін Делано», «Розенберг Альфред», «Свобода Людвіг», «Тісо Йозеф», «Фрідріх Вільгельм I» та ін.), і ті, що присвячені творчості діячів науки і культури (див., наприклад, гасла «Арістов Федір Федорович», «Бальзак Оноре де», «Балудянський Михайло Андрійович», «Бідерман Герман-Ігнац», «Боплан Гійом-Левассер де», «Ванат Іван», «Де Ля Фліз Домінік», «Коллар Ян», «Ломоносов Михайло Васильович», «Лютер Мартин», «Мейс Джейм-Ернест», «Мушинка Микола», «Палацький Франтішек», «Тіхий Франтішек», «Шафарик Павел Йозеф» та ін.

Для прикладу, візьмемо статтю-гасло «Масарик Томаш-Гарріг» (ЕІУ. — Т. 6. — С. 543–544) — про не лише визначного державного і політичного діяча Чехословаччини, але й не менш відомого ученого, філософа-гуманіста. На фоні активної політичної, державницької, наукової й педагогічної діяльності Т.-Г. Масарика (1850–1937) у статті ґрунтовно висвітлюється його ставлення до «українського питання» і України, зокрема йдеться про його співпрацю як посла з галицько-українськими депутатами австрійського парламенту у 1891–1893 і 1907–1911 рр. і ставлення до українського студентства як професора Карлового університету, його революційну діяльність у 1917–1918 рр. в Росії, зокрема в Києві, і взаємини з діячами Української Центральної Ради і УНР, вплив його діяльності в еміграції на рішення Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. щодо нових кордонів у Центрально-Східній Європі, зокрема щодо рішення про приєднання Закарпаття до новоутвореної Чехословацької Республіки, його ставлення як першого президента ЧСР і політику чехословацького уряду на Закарпатті («Підкарпатській Русі») та її загалом позитивні наслідки для цієї української землі. Визначено його внесок у становлення чехословацько-українських міждержавних відносин, прихильне ставлення у міжвоєнні роки до численної української еміграції в Чехословаччині і відображення «українського питання» у його величезній творчій спадщині. Не менш

ґрунтовно в статті «Іоанн Павло II» (ЕІУ. — Т. 3. — С. 527–529) представлено біографію та діяльність видатного римського папи, релігійного і політичного діяча, філософа, теолога, письменника, публіциста Іоанна Павла II (світське ім'я — Кароль-Юзеф Войтила, 1920–2005). Зокрема, наголошено, що «як перший папа-слов'янин і перший неіталієць на Апостольському престолі за 455 років, що минули від понтифікату Адріана VI, а також виходець із країни, що належала до комуністичного табору, Іоанн Павло II своїм авторитетом сприяв суспільно-політичним змінам і поваленню тоталітарних режимів у державах Центральної і Східної Європи», а також «належачи до лідерів всесвітнього руху за мир, брав участь у вирішенні геополітичних проблем сучасності, врегулюванні міжнародних і міжетнічних конфліктів, зокрема на Близькому Сході, Балканах, у Перській затоці». Значне місце відведено у статті зв'язкам римського папи з Україною: він підтримував діяльність РКЦ в Україні, сприяв легалізації у 1989 р. діяльності Української греко-католицької церкви, в апостольських листах понтифіка знаходили відгук важливі події історії України (1000-ліття хрещення Київської Русі, голодомор 1932–1933 рр. в УРСР, українсько-польський міжетнічний конфлікт періоду Другої світової війни та ін.), налагодив дипломатичні відносини Ватикану і України (6 лютого 1992 р.), і у червні 2001 р. відвідав з офіційним візитом Україну, де взяв участь в численних релігійно-пастирських й історико-культурних заходах в Києві, в урочищі Биківня, Бабиному Яру та у Львові. В Україні пам'ять про святішого отця увічнено в барельєфах, встановлених на фронтонах відвіданих ним католицьких храмів Львова і Києва, на його честь названо майдан у Львові, де відбулася його зустріч з українською молоддю.

Аналогічним чином структуровані й представлені в ЕІУ й інші статті-гасла про зарубіжних державних і громадських діячів, істориків, літераторів, митців, науковців, діяльність та творча праця яких залишила «український» слід у всесвітній історії.

Отже, багатотомне видання «Енциклопедія історії України» буде корисним та цікавим для найширших читацьких кіл не лише як ґрунтовне словниково-довідкове видання з історії України, а й як важливе джерело систематизованої довідково-аналітичної інформації, в якому в зрозумілій формі, але на відповідному науковому рівні та на основі новітніх методологій викладені головні питання історії міжнародних відносин і зовнішньої політики та дипломатії України, найважливіших проблем сучасності.

Stepan VIDNIANSKYI,

*Head of the Department of History
of International Relations and Foreign Policy
of Ukraine of the Institute of history of Ukraine of NAS of Ukraine,
Corresponding Member of NAS of Ukraine;*

Oksana CHEREVKO,

*Associate Professor at the Department
of World History of Drahomanov National Pedagogical University,
Candidate of Historical Sciences*

THE HISTORY OF INTERNATIONAL TIES, EXTERNAL POLICY AND DIPLOMACY OF UKRAINE IN MULTIVOLUME ENCYCLOPEDIA OF HISTORY OF UKRAINE

Abstract. The article deals with the multivolume universal Encyclopedia of History of Ukraine. The main feature of this work is a systematic description of the history of Ukraine from ancient times to the present day in its full diversity, of the political, linguistic and cultural aspects of Ukrainian society's existence within various empires and states in the wide context of European and world history. The history of Ukraine is the history of all people who lived and evolved in this territory for centuries. Thus, it is not limited to covering the «Ukrainian issue», it is presented in the broad context of the past of those nations among whom Ukrainians lived. The authors emphasize that Encyclopedia of History of Ukraine will be useful and interesting to the widest readership as a fundamental dictionary and reference work on the history of Ukraine as well as an important source of analytical information, which in lay terms but at a high academic level sets out key issues of the history of international relations, foreign policy and diplomacy of Ukraine, the most important challenges of modern times.

Keywords: encyclopedia, history, reference and analytical information.